

ΕΠΕΤΗΡΙΔΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

2024-2025

Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών
Αρχαιολογία, Γλωσσολογία, Διεθνείς Σχέσεις

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΣΩΤΗΡΗΣ ΝΤΑΛΗΣ · ΜΑΝΟΛΗΣ ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ

 ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΠΑΖΗΣΗ

ΑΘΗΝΑ 2025

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΠΙΤΙΜΟΠΟΙΗΣΗ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΗ ΡΟΔΟΥ ΚΥΡΙΛΛΟΥ

Χαιρετισμός του Πρύτανη του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Καθηγητή Δημήτρη Παπαγεωργίου	11
Χαιρετισμός του Κοσμήτορα της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών, Καθηγητή Αλιβίζου (Λοΐζου) Σοφού	12
Χαιρετισμός του Προέδρου του Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών: Αρχαιολογία, Γλωσσολογία, Διεθνείς Σχέσεις, Καθηγητή Σωτήρη Ντάλη	13
Παρουσίαση της προσωπικότητας και του έργου του Τιμώμενου από τον Καθηγητή Μανόλη Ι. Στεφανάκη	15
Ομιλία Μητροπολίτη Ρόδου Κυρίλλου	29

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΜΑΝΟΛΗΣ Ι. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΔΗΜΑ, ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΣΟΥΡΑΣΗ, ΜΑΡΙΑ ΑΧΙΟΛΑ, ΕΛΕΝΗ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ Η ανάδειξη του οχυρωματικού περιβόλου και του ναού στην ακρόπολη του αρχαίου Δήμου των Κυμισαλέων της Ρόδου	39
ΣΠΥΡΙΔΩΝ ΣΥΡΟΠΟΥΛΟΣ Ευεργεσία και πολιτική στην ελληνιστική Ρόδο	49
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΑ ΜΑΧΑΙΡΙΔΗ Η Ιατρική στα Δωδεκάνησα: οι νοσοκομειακές υποδομές στη Ρόδο κατά την ελληνιστική περίοδο και την Ιπποτοκρατία	57
ΙΩΑΝΝΑ-ΒΑΡΒΑΡΑ ΛΕΒΕΝΤΗ · ΚΑΤΕΡΙΝΑ Θ. ΦΡΑΝΤΖΗ Ο Ψηφιακός Πόρος για τα Κάστρα της Κύπρου	71
ΕΡΑΤΩ-ΜΑΡΙΑ ΔΕΡΑΤΣΑ Τα νεκρικά κοφίνια από το Bab el Gasus και η αιγυπτιακή μεταθανάτια ιδεολογία κατά την Τρίτη Ενδιάμεση Περίοδο: μια εισαγωγή	81

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ Η.Μ. ΚΟΥΣΟΥΛΗΣ Aegean Egyptology: Μυρίσαι το άριστον Σκιαγράφηση της ιστορίας της Αιγυπτ(ι)ολογίας και των 20 χρόνων αιγυπτιολογικής έρευνας και διδασκαλίας στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου	91
---	----

ΓΛΩΣΣΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

ΕΛΕΝΗ ΚΑΡΑΝΤΖΟΛΑ & ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΜΑΚΡΗ Διερευνώντας τον βαθμό ενδοσυγγραφικής και διασυγγραφικής ποικιλότητας σε νοταριακά έγγραφα της Πρώιμης Νέας Ελληνικής: Η περίπτωση ενός οικογενειακού κώδικα από την Κεφαλονιά	119
ΙΩΑΝΝΑ-ΒΑΡΒΑΡΑ ΛΕΒΕΝΤΗ & ΚΑΤΕΡΙΝΑ Θ. ΦΡΑΝΤΖΗ Ο Ψηφιακός Πόρος για τα Κάστρα της Κύπρου	133

ΔΙΕΘΝΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

KONSTANTINOS D. MAGLIVERAS Using the Words 'Democracy/Democratic' in the International Community During the Last Twenty-Five Years: Some Reflections.	145
ΣΩΤΗΡΗΣ ΝΤΑΛΗΣ Μεταξύ ειρήνης και πολέμου.	151
ΜΑΙΡΗ ΑΝΑΓΝΟΥ Η Ε.Ε. στη δίνη των πολέμων. (Γεω)πολιτικές ανακατατάξεις και οι επιπτώσεις στο ενωσιακό μεταναστευτικό αφήγημα	157
ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΚΟΥΚΑΚΗΣ Ασφάλεια στην Ανατολική Μεσόγειο. Παράγοντας σύγκρουσης ή συνεργασίας;	177
ΑΓΑΠΗΤΟΣ ΞΑΝΘΗΣ Ο τουρισμός, όχημα αειφόρου ανάπτυξης και χαρτί διπλωματίας σ' ένα κατακερματισμένο κόσμο	189

ΒΙΒΛΙΑ

Μ. ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ <i>Πολύτροπος. Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Νικόλαο Χρ. Σταμπολίδη</i> [Μ.Ι. Στεφανάκης, Μ. Γιαννοπούλου και Μ. Αχιολά (επιμ.)]. Ρέθυμνο 2023: Μεσογειακή Αρχαιολογική Εταιρεία	199
--	-----

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ

Η ανάδειξη του οχυρωματικού περιβόλου και του ναού στην ακρόπολη του αρχαίου Δήμου των Κυμισαλέων της Ρόδου

ΜΑΝΟΛΗΣ Ι. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ¹ · ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΔΗΜΑ² · ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΣΟΥΡΑΣΗ² ·
ΜΑΡΙΑ ΑΧΙΟΛΑ¹ · ΕΛΕΝΗ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ¹

¹ Εργαστήριο Αρχαιομετρίας, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών: Αρχαιολογία, Γλωσσολογία, Διεθνείς Σχέσεις, Πανεπιστήμιο Αιγαίου. ² Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου

Ένα ακόμη σημαντικό βήμα προς την κατεύθυνση της ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της Κυμισάλας, όπου λαμβάνει χώρα η πανεπιστημιακή ανασκαφή που διενεργεί το Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών: Αρχαιολογία, Γλωσσολογία, Διεθνείς Σχέσεις και η Εφορεία Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου από το 2006¹, έγινε με τον καθαρισμό περιμετρικά των τειχών της ακρόπολης του Αγίου Φωκά².

Οι εργασίες πραγματοποιήθηκαν στο πλαίσιο της Προγραμματικής Σύμβασης Υπηρεσιών (ΑΔΑ: 6ΟΠ7ΛΞ-ΒΜΥ, αρ. πρωτ. 466/2021 «Ανάδειξη της Αρχαίας Ακρόπολης του Αγίου Φωκά και διασύνδεση με τη νεκρόπολη της Κυμισάλας», η οποία περιελάμβανε εργασίες πεδίου στον αρχαιολογικό χώρο της Κυμισάλας. Σκοπός του έρ-

γου με τίτλο «Αποψίλωση/καθαρισμός χαμηλής και θαμνώδους βλάστησης και κοπή/κλάδεμα δέντρων»³ ήταν ο καθαρισμός σε ζώνες πλάτους τεσσάρων μέτρων περιμετρικά των τειχών της ακρόπολης του Αγίου Φωκά, στην εξωτερική και εσωτερική πλευρά τους, καθώς και γύρω από τον αρχαίο ναό της ακρόπολης. Οι εργασίες περιελάμβαναν δύο διακριτές φάσεις:

ΦΑΣΗ Α - ΑΠΟΨΙΛΩΣΗ/ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΧΩΡΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΥ ΝΑΟΥ

Η συστηματική ανασκαφή του ελληνιστικού ναού (διαστάσεων 12,50×5,80 μ.), που έχει κατασκευαστεί επάνω στον κατά τόπους ισοπεδωμένο φυσικό βράχο (εικ. 1-2) του πλατώματος της ακρόπολης ξεκίνησε το έτος 2022, στο πλαίσιο του ερευνητικού προγράμματος με τίτλο «Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας», που πέραν της νεκρόπολης της Κυμισάλας διερευνά και την ακρόπολη στην κορυφή του λόφου του Αγίου Φωκά⁴.

3. Οι εργασίες του έργου με τίτλο «Αποψίλωση/καθαρισμός χαμηλής και θαμνώδους βλάστησης και κοπή/κλάδεμα δέντρων», έλαβαν χώρα υπό την επίβλεψη της αρχαιολόγου Διονυσίας Σουρασή.

4. Για την ακρόπολη των Κυμισαλέων και τον ναό, βλ. Stamatī κ.ά. 2022, 301-306· Στεφανάκης και Καλογερόπουλος 2021,

1. Για την Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας και τα αποτελέσματά της μέχρι σήμερα βλ. Stefanakis 2015, 2019, 2017β, 2017γ, 2023· Kalogeropoulos και Stefanakis 2023· Στεφανάκης 2009, 2017· Stefanakis κ.ά. 2015· Στεφανάκης και Πατσιαδά 2009-2011. Για λεπτομερέστερη περιγραφή της περιοχής βλ. ειδικότερα Stefanakis 2017γ, 10· 2023, 97-106· Στεφανάκης και Πατσιαδά 2009-2011, 63-67.

2. Κατά το προηγούμενο έτος είχε ολοκληρωθεί το πρώτο μέρος των εργασιών που αφορούσαν στη διάνοιξη, συντήρηση, οριοθέτηση και σηματοδότηση περιπατητικών μονοπατιών εύρους περίπου 2 μ. διασυνδέοντας τη νεκρόπολη της Κυμισάλας με την ακρόπολη των Κυμισαλέων στην κορυφή του λόφου του Αγίου Φωκά και με τη θέση Μαρμαρούνια (Στεφανάκης κ.ά. 2023).

Εικ. 1. Ο ναός μετά τον καθαρισμό, άποψη από ανατολικά (πηγή: Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας).

Εικ. 2. Ο ναός μετά τον καθαρισμό, άποψη από δυτικά (πηγή: Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας).

[ΜΑΝΟΛΗΣ Ι. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΔΗΜΑ, ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΣΟΥΡΑΣΗ, ΜΑΡΙΑ ΑΧΙΟΛΑ, ΕΛΕΝΗ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ]

Εικ. 3. Αεροφωτογραφία του ναού και του περιβάλλοντος χώρου του μετά τον καθαρισμό δυτικά (πηγή: Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας).

Η πρώτη φάση του έργου με τίτλο «Αποψίλωση/καθαρισμός χαμηλής και θαμνώδους βλάστησης και κοπή/κλάδεμα δέντρων» περιελάμβανε τη συστηματική αφαίρεση της χαμηλής και θαμνώδους βλάστησης, σε μία έκταση περίπου 500 τ.μ. (25×20 μ.) περιμετρικά του ναού⁵. Με την αποψίλωση (εικ. 3) αποκαλύφθηκαν επιφανειακά τμήματα τοίχων που ανήκουν πιθανόν στον περίβολο του ναού. Συγκεκριμένα, στα βόρεια του ναού, σε απόσταση 6,20 μ., εμφανίστηκε σειρά λίθων μήκους 4,10 μ. Αποκαλύφθηκε επίσης τμήμα τοίχου μήκους περίπου 10,70 μ., σε απόσταση 6,10 μ. νότια του ναού, ενώ ένα τρίτο τμήμα τοίχου, μήκους περίπου 14 μ., αποκαλύφθηκε στα ανατολικά του ναού, σε απόσταση 11,90 μ. από την πρόσοψή του. Τέλος, σε απόσταση 12,00

μ. από τον βόρειο τοίχο του ναού εκτείνεται για τουλάχιστον 8 μ. αναλημματικός τοίχος με προσανατολισμό Α-Δ και όψη προς βορρά.

Μετά την αφαίρεση της βλάστησης, αποκαλύφθηκε επίσης στα δυτικά του ναού σε χαμηλότερο επίπεδο του βράχου και σε απόσταση περίπου 10 μ., κτιστή κυκλική κατασκευή διαμέτρου περίπου 3,50 μ., πιθανώς κατάλοιπα ασβεστοκάμινου νεότερων χρόνων⁶. Ανάμεσα στην κατασκευή και στον ναό εντοπίστηκαν λαξεύματα επάνω στον φυσικό βράχο, ενώ στη βόρεια πλευρά του ναού, μετά από την αποψίλωση παρατηρείται στο έδαφος, περιμετρικά του ναού, μεγάλος αριθμός από διάσπαρτα θραύσματα κεραμίδων.

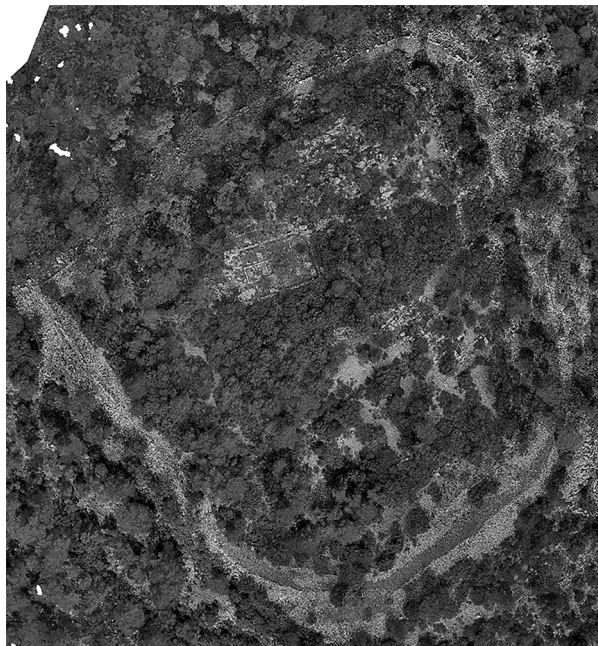
ΦΑΣΗ Β - ΑΠΟΨΙΛΩΣΗ/ΚΑΘΑΡΙΣΜΟΣ ΟΧΥΡΩΜΑΤΙΚΟΥ ΠΕΡΙΒΟΛΟΥ ΑΚΡΟΠΟΛΗΣ

Το ανώτερο τμήμα του λόφου του Αγίου Φωκά περικλείεται από κυκλωτερή οχυρωματικό περίβολο από λίθους γκρίζου ασβεστόλιθου, ο οποίος είναι εμφανής σε αρκετά σημεία της διαδρομής του. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ένα τμήμα

27· Στεφανάκης 2010, 689· 2017, 567-569· Stefanakis 2015, 52-53· 2017γ, 11· Stefanakis κ.ά. 2015, 265-266· Στεφανάκης και Πατσιαδά 2009-2011, 72-74, εικ. 8-13.

5. Το 1975 είχε πραγματοποιηθεί καθαρισμός στο ναϊκό οικοδόμημα από την ΚΒ' ΕΠΚΑ, αλλά έκτοτε πυκνή θαμνώδης βλάστηση κάλυψε και πάλι μεγάλο μέρος του ναού. Το 2006, στο πλαίσιο της Αρχαιολογικής Έρευνας Κυμισάλας ο ναός αποψιλώθηκε ξανά από τη βλάστηση, εργασία ιδιαίτερα δύσκολη λόγω της σύστασης της βλάστησης, που για τον λόγο αυτό δεν έγινε δυνατό να επεκταθεί και σε άλλα σημεία του περιβάλλοντος χώρου του. Βλ. Στεφανάκης και Πατσιαδά 2009-2011, 72-74.

6. Για τον εντοπισμό τριών νεότερων ασβεστοκάμινων στον ευρύτερο αρχαιολογικό χώρο, βλ. Kalogeropoulos και Stefanakis 2023, 19-20.

Εικ. 4. Ορθοφωτογραφία της τειχισμένης ακρόπολης δυτικά (πηγή: Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας).

στη δυτική κλιτύ του λόφου, μήκους περίπου 18 μ., το οποίο σε κάποια σημεία σώζεται σε ύψος 3 μ. Πρόκειται για ένα ιδιαίτερα επιμελημένο τμήμα του τείχους, όπου κατώτεροι δόμοι είναι κατασκευασμένοι κατά το ακανόνιστο πολυγωνικό σύστημα, ενώ στο ανώτερο τμήμα, για δύο τουλάχιστον δόμους, ακολουθείται μία οριζόντια διάταξη με τετράπλευρους ισουψείς, ανά δόμο, ογκόλιθους, το λεγόμενο «ακανόνιστο ορθογώνιο σύστημα» δόμησης⁷.

Η δεύτερη φάση του έργου αφορούσε στην κοπή χαμηλής και θαμνώδους βλάστησης, καθώς και (κατά περίπτωση) το κλάδεμα δέντρων σε μία ζώνη πλάτους περίπου 4-5 μ. εσωτερικά και εξωτερικά του τείχους της ακρόπολης⁸. Οι εργα-

7. Για τον οχυρωματικό περίβολο της ακρόπολης, βλ. Στεφανάκης και Καλογερόπουλος 2021, 27-28· Stefanakis 2015, 53-55· 2017γ, 11· Στεφανάκης 2009, 96-98· 2010, 689· 2017, 567-569· Stefanakis κ.ά. 2015, 265-266· Βεργωτή κ.ά. 2013, 603· Στεφανάκης και Πατσιαδά 2009-2011, 74-76.

8. Μόνο το επιμελημένο τμήμα του περιβόλου της δυτικής κλιτύς είχε καθαριστεί το 1975 από την ΚΒ' ΕΠΚΑ και ξανά το έτος 2006 στο πλαίσιο του έργου με τίτλο «Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας». Βλ. σχετικά Στεφανάκης και Πατσιαδά 2009-2011, 72-76.

σίες ξεκίνησαν από το βορειοδυτικό τμήμα του τείχους, ως το πλέον προσβάσιμο και πιο διακριτό σημείο του οχυρωματικού περιβόλου, και συνεχίστηκαν ακολουθώντας κυκλική πορεία προς τα νότια. Η αποψίλωση και ο καθαρισμός της βλάστησης πραγματοποιήθηκαν χειρωνακτικά και, όπου κρίθηκε απολύτως απαραίτητο για τις ανάγκες του έργου, με ήπια μηχανική υποστήριξη (μικρό αλυσοπρίονο). Οι παραπάνω εργασίες, τέλος, διενεργήθηκαν με φειδώ και προσοχή ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε διατάραξη και παρέμβαση στο φυσικό τοπίο, αλλά και γενικότερα στον αρχαιολογικό χώρο.

Ο καθαρισμός του τείχους από τη βλάστηση κατέστησε το σύνολο του οχυρωματικού περιβόλου, σε μήκος περίπου 600 μ. περιμετρικά του πλατώματος της κορυφής του λόφου του Αγίου Φωκά ορατό και προσβάσιμο για πρώτη φορά στη σύγχρονη έρευνα και επέτρεψε να γίνουν ορισμένες παρατηρήσεις σχετικά με την πορεία του και την κατασκευή του (εικ. 4).

Στο βόρειο άκρο του δυτικού τμήματος του περιβόλου σχηματίζεται η πιο ευδιάκριτη γωνία του. Αμέσως νότια της γωνίας, ένα τμήμα του τείχους μήκους 16,50 μ. καλύπτεται από χώμα και μεγάλους λιθοσωρούς, που δημιουργήθηκαν από την κατάρρευση του ανώτερου τμήματος και του γέμισμάς του. Νοτιότερα, και για 17,80 μ. εντοπίζεται το πιο καλά διατηρημένο τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου. Πρόκειται για το ήδη γνωστό τμήμα τείχους με την επιμελημένη τοιχοποιία, το οποίο είχε αποτυπωθεί από τη Σχολή Αγρονόμων Τοπογράφων Μηχανικών (Σ.Α.Τ.Μ.) του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου το 2009 (εικ. 5).

Αμέσως μετά το παραπάνω τμήμα, το τείχος έχει καταρρεύσει και παρατηρείται σωρός από χώμα και μικρούς ακατέργαστους λίθους που προέρχονται πιθανόν από το γέμισμα του. Συνεχίζοντας, η τοιχοδομία του τείχους αλλάζει και για 27,80 μ. κυριαρχεί το πολυγωνικό σύστημα με μικρότερους και λιγότερο δουλεμένους λίθους (εικ. 6). Στα επόμενα περίπου 45 μ. διακρίνονται ελάχιστα ίχνη του περιβόλου καθώς η πορεία του καλύπτεται από μεγάλους λιθοσωρούς, κυρίως μικρών λίθων, οι οποίοι προήλθαν από την κατάρρευσή του.

Εικ. 6. Άποψη του δυτικού τμήματος του οχυρωματικού περιβόλου με πολυγωνική τοιχοποιία δυτικά (πηγή: Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας).

Εικ. 7. Τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου στη νότια πλευρά της οχύρωσης με μεταγενέστερη επέμβαση δυτικά (πηγή: Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας).

Εικ. 8. Αεροφωτογραφία της ακρόπολης του Αγίου Φωκά μετά τον καθαρισμό (λήψη από νότια). Διακρίνεται το πλάτωμα σχήματος Π στο νοτιοδυτικό τμήμα του οχυρωματικού περιβόλου δυτικά (πηγή: Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας).

Εικ. 9. Άνοιγμα-πυλίδα στο νοτιοανατολικό τμήμα της οχύρωσης, δυτικά (πηγή: Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας).

Στη νότια κλιτύ του λόφου, το τείχος συνεχίζει με πολυγωνική τοιχοδομία, ενώ στο ανώτερο τμήμα του παρατηρείται μεταγενέστερη πρόχειρη παρέμβαση με μικρούς ορθογώνιους λίθους, η οποία συνεχίζει για τα επόμενα 22 μ. (εικ. 7).

Στη συνέχεια η καμπύλη πορεία του τείχους διακόπτεται, καθώς σε μήκος περίπου 25,50 μ., δημιουργείται ένα πιάσχημο (Π) προεξέχον από το περίγραμμα του οχυρωματικού περιβόλου πλάτωμα, που πιθανώς παραπέμπει σε προμαχώνα (εικ. 8). Το τείχος εκτείνεται για ακόμη περίπου 38 μ. εμφανώς διαταραγμένο.

Στα επόμενα 22,80 μ. διαμορφώνεται μία ελαφριά στροφή του τείχους προς τα βορειοανατολικά. Η όψη αυτού του τμήματος φαίνεται να αποτελείται, ως επί το πλείστον, από ογκόλιθους οι οποίοι έχουν υποστεί ελάχιστη κατεργασία στην εξωτερική πλευρά τους. Το τείχος στο νοτιοανατολικό άκρο του διακόπτεται και δημιουργεί διέλευση (;) πλάτους 1,20 μ. (εικ. 9). Και στην ανατολική πλευρά, στα επόμενα 25μ., το τείχος έχει υποστεί μεγάλη αποδόμηση και ακολουθεί ένα τμήμα μήκους 28 μ. Στα επόμενα 69 μ. που ακολουθούν, τα ίχνη του τείχους είναι ελάχιστα

[ΜΑΝΟΛΗΣ Ι. ΣΤΕΦΑΝΑΚΗΣ, ΕΥΑΓΓΕΛΙΑ ΔΗΜΑ, ΔΙΟΝΥΣΙΑ ΣΟΥΡΑΣΗ, ΜΑΡΙΑ ΑΧΙΟΛΑ, ΕΛΕΝΗ ΧΑΤΖΗΩΑΝΝΟΥ]

Εικ. 10. Τμήμα του ανατολικού οχυρωματικού περιβόλου (πηγή: Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας).

και μόνο μικρά σωζόμενα τμήματα και επιμέρους λίθοι μας βοηθούν στον εντοπισμό της πορείας του περιβόλου. Για ακόμη 3,40 μ. διατηρείται ένα τμήμα πολυγωνικής τοιχοποιίας (εικ. 10) και στα επόμενα 15 μ. εντοπίζονται κυρίως μεμονωμένοι μεγάλοι ογκόλιθοι που υποδεικνύουν τη φορά της στροφής του περιβόλου προς τα βορειοδυτικά.

Στη βόρεια πλευρά διατηρείται μία σταθερή ευθεία για περίπου 136 μ. με συχνές εναλλαγές ορατών τμημάτων και κενών σημείων, χωρίς να αλλάζει κάτι στη συνολική εικόνα του τρόπου δόμησης. Τα τελευταία 18 μ. της οχύρωσης πριν από τη βορειοδυτική γωνία παρουσιάζουν μία πολύ επιμελημένη εικόνα από μεγάλους ογκόλιθους με εξαιρετικά προσεγμένους δόμους που αποδίδουν ένα συμπαγές και καλά διατηρημένο τείχισμα με πολυγωνική τοιχοποιία (εικ. 11).

Με την αποψίλωση του οχυρωματικού περιβόλου ήρθε στο φως το σύνολο της οχύρωσης του λόφου του Αγίου Φωκά και εντοπίστηκαν τμή-

Εικ. 11. Τμήμα του βόρειου οχυρωματικού περιβόλου (πηγή: Αρχαιολογική Έρευνα Κυμισάλας).

ματα του νοτίου περιβόλου που είχαν φωτογραφηθεί από τον Pernier το 1912⁹, αλλά έκτοτε δεν ήταν ορατά λόγω της οργιώδους βλάστησης.

Με την ολοκλήρωση του έργου με τίτλο «Αποψίλωση/καθαρισμός χαμηλής και θαμνώδους βλάστησης και κοπή/κλάδεμα δέντρων» ολοκληρώθηκε επιτυχώς η υλοποίηση της Προγραμματικής Σύμβασης. Η δημιουργία του αρχαιολογικού μονοπατιού με αρχαιολογική σήμανση, που διασυνδέει τις αρχαιολογικές θέσεις Μαρμαρούνια, ακρόπολη Αγίου Φωκά και τη νεκρόπολη της Κυμισάλας, σε συνδυασμό με τον καθαρισμό των τειχών και του περιβάλλοντος χώρου του ελληνιστικού ναού, έδωσε μορφή στον αρχαιολογικό

χώρο της Κυμισάλας, με την ενοποίηση διάσπαρτων αρχαιολογικών θέσεων μέσω μιας περιηγητικής φυσιολατρικής διαδρομής στην καρδιά του προστατευόμενου οικοτόπου «Natura 2000 Ακραμύτης-Αρμενιστής-Ατάβυρος». Επιπλέον, η διαμόρφωση της αρχαιολογικής διαδρομής, καθώς και η διατήρησή της αποτελούν ένα ακόμη βήμα προς την προστασία και την αειφορική ανάπτυξη της περιοχής και μία σημαντική παρακαταθήκη του Πανεπιστημίου Αιγαίου, Τμήματος Μεσογειακών Σπουδών: Αρχαιολογία, Γλωσσολογία, Διεθνείς Σχέσεις και της Εφορείας Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου στην τοπική κοινωνία της Ρόδου¹⁰.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Βεργωτή, Θ., Π. Φώκιαλη και Μ.Ι. Στεφανάκης 2013. «Αναψυχή και εκπαίδευση στην Κυμισάλα της νήσου Ρόδου Αειφορικές τοπικές κοινωνίες: Πραγματικότητα ή ουτοπία;», στο Β. Παπαβασιλείου (επιμ.), *Αειφορικές Τοπικές Κοινωνίες: Πραγματικότητα ή Ουτοπία*; Ρόδος: ΠΜΣ «Περιβαλλοντική Εκπαίδευση» ΤΕΠΑΕΣ, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 595-615.
- Στεφανάκης, Μ.Ι. 2009. «Ο αρχαίος Δήμος των Κυμισαλέων: πέντε χρόνια έρευνας του Πανεπιστημίου Αιγαίου και της ΚΒ' ΕΠΚΑ», *Δωδεκάνησος* 2, 93-116.
- Στεφανάκης, Μ.Ι. 2010. «Πρόταση ίδρυσης αρχαιολογικού-οικολογικού πάρκου στη Ρόδο (αρχαία Κυμισάλα): Μία πρόκληση για την τοπική ανάπτυξη», στο Η. Μπεριάτος και Μ. Παπαγεωργίου (επιμ.), *Χωροταξία-Πολεοδομία-Περιβάλλον στον 21ο Αιώνα: Ελλάδα-Μεσόγειος*. Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας, 685-702.
- Στεφανάκης, Μ.Ι. 2017. «Η αρχαιολογική έρευνα Κυμισάλας (Ρόδος), 2006-2013», *Το Αρχαιολογικό Έργο στα Νησιά του Αιγαίου, Διεθνές Επιστημονικό Συνέδριο. Ρόδος, 27 Νοεμβρίου-1 Δεκεμβρίου 2013*, τ. Γ. Μυτιλήνη: ΥΠΠΟΑ, ΕΦΑ Λέσβου, Γενική Γραμματεία Αιγαίου και Νησιωτικής Πολιτικής, 565-580.
- Στεφανάκης, Μ.Ι. και Κ. Καλογερόπουλος 2021. «Ερευνώντας τον αρχαίο Δήμο των Κυμισαλέων στη Ρόδο. Δεκαπέντε χρόνια (2006-2020) αρχαιολογικής έρευνας του Πανεπιστημίου Αιγαίου και της Εφορείας Αρχαιοτήτων Δωδεκανήσου στην Κυμισάλα της Ρόδου», *Επετηρίδα Μεσογειακών Σπουδών* 2021, 25-38.
- Στεφανάκης, Μ.Ι. και Β. Πατσιαδά 2009-2011. «Η αρχαιολογική έρευνα στον Αρχαίο Δήμο των Κυμισαλέων (Ρόδος) κατά τα έτη 2006-2010: μια πρώτη παρουσίαση», *Ευλιμένη* 10-12, 63-134.
- Στεφανάκης, Μ.Ι., Δ. Σουρασή, Κ. Καλογερόπουλος, Ι. Γλυμής και Ε. Χατζηγιάννου 2023. «Το αρχαιολογικό μονοπάτι της Κυμισάλας», *Επετηρίδα Μεσογειακών Σπουδών* 2022-2023, 37-51.
- Kalogeropoulos, K. και M.I. Stefanakis 2023. "Natural and Anthropogenic Damage in the archaeological sites of Kymissala, Rhodes", *Ευλιμένη* 24, 13-41.
- Pernier, L. 1914. "Ricognizioni archeologiche nelle Sporadi", *BdA* 8, 236-242.
- Stamati, Z., M.I. Stefanakis, G. Kontogianni και A. Georgopoulos 2022. "Virtual Reconstruction of the Temple on the Acropolis of Kymissala in Rhodes", *Digital* 2, 296-319.
- Stefanakis, M.I. 2015. "The Kymissala (Rhodes, Greece) Archaeological Research Project", *Archeologia* 66, 47-63.

9. Pernier 1914, 237, εικ. 23.

10. Για την πολυδιάστατη σημασία της ανάδειξης των αρχαιολογικών θέσεων της περιοχής βλ. Stefanakis 2017δ.

- Stefanakis, M.I. (επιμ.) 2017α. *KYMISSALA. Archaeology-Education-Sustainability*. Oxford: Archaeopress.
- Stefanakis, M.I. 2017β. “Kymissala: two centuries of exploration and research”, στο Stefanakis 2017α, 1-8.
- Stefanakis, M.I. 2017γ. “*Kymissaleis*: Archaeology and landscape of an ancient Deme in the rhodian countryside”, στο Stefanakis 2017α, 9-34.
- Stefanakis, M.I. 2017δ. “Planning for the future: the multidimensional importance for promoting Kymissala”, στο Stefanakis 2017α, 161-170.
- Stefanakis, M.I. 2019. “Evidence and some speculations on Bronze Age presence at the wider area of Kymissala, Rhodes”, *ASAI* 97, 58-71.
- Stefanakis, M.I. 2023. “Investigating land and sea routes, at the territory of the ancient Deme of Kymissaleis, Rhodes”, *The Archaeologies of Roads*. Grand Forks, ND: The Digital Press at the University of North Dakota, 93-122.
- Stefanakis, M.I., K. Kalogeropoulos, A. Georgopoulos και Ch. Bourbou 2015. “The Kymissala (Rhodes) Archaeological Research Project (KARP): Multi-disciplinary experimental research and theoretical issues”, στο D. Haggis και C.M. Antonaccio (επιμ.), *Classical Archaeology in Context. Theory and Practice in Excavation in the Greek World*. Berlin/Boston: Walter de Gruyter, 259-314.

